
TIL OPPLYSNING

En skriftserie fra Universitetsbiblioteket i Trondheim

ISSN 1502-0800

Ansvarlig redaktør: Bibliotekdirektør Ingar Lomheim

NUMMER 3

Dette verket er omfattet av åndsverkslovens bestemmelser. Uten særskilt avtale med forfatter er enhver eksemplarfremstilling og tilgjengeliggjøring utover dette bare tillatt i den utstrekning det er hjemlet i lov eller tillatt gjennom avtale med interesseorganer for rettighetshavere til åndsverk.

ISBN 82-7113-084-6

UBiT, Universitetsbiblioteket i Trondheim, november 2000

DET TRYKTE ORD - bokens historie i Norge

Karin-Helene R. Hognestad

I romanen "Rosens navn" lar den italienske filosof og forfatter Umberto Eco et omstridt manuskript av filosofen Aristoteles eksistere i et klosterbibliotek. Det gikk tapt for all tid fordi klosteret som handlingen er lagt til, brant til grunne. Dette var det eneste eksemplar som eksisterte, håndskrevne bøker ble aldri noen masseproduksjon. I beste fall eksisterte det noen få eksemplarer, men så altfor ofte var det kun ett eneste. De fleste håndskriftene var oppbevart i et offentlig eller privat bibliotek, som for eksempel datidens mange små og store klosterbibliotek. Bøker var sjelden vare. Både fordi det var meget tidkrevende å skrive dem av, men også fordi så altfor mange bibliotek ble flammens rov.

Frem til et stykke ut i middelalderen var det så godt som bare klostre som hadde ressurser av tid og mennesker til å produsere bokavskrifter. Fra det 6. århundre, da klostervesenet begynte å vokse og spre seg nordover fra Italia og sydover fra Irland, ble det vanlig å knytte en skriveskole til klostrene. Skrivestuen ble, etter klosterkirken, klosterets viktigste værelse. Senere begynte også nonneklostrene med avskrifter. I Norge vet vi at Birgittiner-klostre produserte adskillige bøker som ble utvekslet mellom Norge og Sverige.

EN SKRIVERSTUE FØR BOGTRYKKERKUNSTENS OPPFINDELSE

Fig. 1 En skriverstue før bogtrykkerkunstens oppfindelse

Efter hvert ble det også vanlig med kommersielle skrivestuer, noe som gjorde bøkene lettere tilgjengelig for dem som ønsket å lese dem, eller endog å eie dem.

Men flittige munkar og skrivere til tross, da middelalderen var i ferd med å renne ut og Humanismen og Renessansen utløste en større litterær virksomhet enn man før hadde kjent, ble det umulig å dekke behovet for alle de skrivere som oppsto i kjølvannet av denne virksomheten. Ønsket om en enklere og billigere måte å produsere avskriftene på ble stadig sterkere. Fra tekstilindustrien kjente man til hvordan mønstre og bilder ble skåret inn i tre og metallplater (tre- og metalltrykk), og denne metoden begynte man også å anvende på bøker. Hele sider ble skåret inn i plater, som så ble trykket i dertil egnede maskiner. Disse ble kalt blokkbøker. Også dette var en tungvint fremstillingsprosess, og ønsket

om å finne frem til løse typer som kunne settes sammen og brekkes om, oppsto hos stadig flere av dem som var beskjeftiget med å produsere bøker. Vi er nu i senmiddelalderens Europa, en tid hvor kommunikasjon med den store verden i beste fall gikk uhyre langsomt. I andre deler av verden hadde en slik oppfinnelse funnet sted og vært i bruk i lang tid. I årene 1041 til 1049 utviklet kineseren Pi Shen nettopp løse typer i tre, en oppfinnelse som ble videreutviklet i Korea til metalltyper.

DET ÆLDSTE KJENDTE PORTRÆT AF
GUTENBERG

(Originalen brændt i Strassburg 1870)

Fig. 2 Det eldste kjendte portræt af Gutenberg fra 1870

I Europa satt man så bokstavelig talt og oppfant hjulet på nytt. Her gir vi æren for dette til gullsmeden Johann Gutenberg fra Mainz. Vi vet ikke når han ble født, men i 1430-årene virket han som gullsmed i Strasbourg, samtidig som han eksperimenterte med å fremstille bøker med løse typer i en selvkonstruert trykkpresse. Uheldigvis ble verkstedet hans plyndret og ødelagt i 1444 og han flyttet fattig tilbake til hjembyen Mainz, hvor han ukuelig fortsatte arbeidet med å utvikle løse typer. I 1448 kom så de første trykk fra hans lille verksted: en latinsk grammatikk, en spådomsbok (en sikker salgssuksess) og en kalender for 1448. Først i 1455 sendte han ut den første daterte boken, "Mahnung der Christenheit wider die Türken", og samme år kom hans praktbok, den 42-linjers Bibel. Det finnes ennu eksemplarer av denne Bibelen som også er utgitt i faksimile. Således kan vi fremdeles beundre dette praktfulle trykkverk. Skriften er fremstilt så lik håndskrift som mulig, og det var satt av plass til farvelagte overskrifter og initialer. Dette at skriften lå så nær den håndskrevne skriften, den man benyttet i Missaler, mente man hadde sin årsak i at de anså denne for å være finere enn en tydelig trykket skrift. I dag er vel den gjengse oppfatning at det rett og slett bare var håndskrevne bøker Gutenberg kjente til før han selv oppfant trykkekunsten.

Det var en ren tilfeldighet at Spådomsboken til Gutenberg ble funnet. Den er ikke bevart i sin helhet, men i 1892 ble det funnet et lite fragment i ryggen på en regnskapsbok fra Mainz. Fragmentet handlet om Dommedag, og går derfor under navnet Weltgericht. Det var ikke uvanlig å føre nyere bøker med gamle trykk, eller endog med gamle og fine håndskrifter, for eksempel på pergament.

GUTENBERG I SIT TRYKKERI (Efter en gammel fransk Original)

Fig. 3 Gutenberg i sitt trykkeri.

Gutenberg ble dessverre ikke rik av sin oppfinnelse. Uenigheter gjorde at hans tidligere mesen, den velstående Johann Fust, fikk retten til hans utstyr, og allerede samme år (1455) kunne han gi ut et praktfullt "Psalterium". Denne ble forsynt med en efterskrift, kolofon, som inneholdt opplysninger om forlegger, trykkested og trykkeår, noe som var vanlig inntil man begynte med egne tittelblad hvor disse opplysningene ble anført.

Fust maktet å holde sine kunnskaper tet inn til brystet til hus og verksted ble flammens rov i 1462. Da ble boktrykkerkunstens hemmelighet avslørt og den spredte seg raskt. Først til Italia, dernest til hele kontinentet. Innen få år finner vi et betydelig antall trykkerier, og mange typografer reiste rundt og tok på seg oppdrag der hvor det trengtes. Flere klostre fikk trykket sine bøker på denne måten. Inntil århundreskiftet var det trykket flere bøker enn vi har oversikt over i dag. Bøker som er trykket før 1500, kalles inkunabler eller vuggetrykk. I Skandinavia setter vi grensen for inkunabler til 1550. Med unntagelse av Norge, hvor boktrykkerkunsten kom usedvanlig sent, ble det trykket bøker både i

Danmark, Sverige og Finland før år 1500. Island var noe senere, her kom de første trykk ut rundt 1530.

Det er interessant at alle de nordiske landene fikk boktrykkere til landet takket være fremsynte biskoper som så en mulighet til å få spredt liturgiske bøker. I Danmark hentet biskopen i Odense, Karl Rønnow, en boktrykker fra Lübeck, som i 1482 trykket et breviar for Odense stift: "Breviarium Ottoniense". Samme boktrykker, Johan Snell, ble hentet til Uppsala av erkebiskop Jakob Ulfsson for å trykke "Missale Upsalense". Det var også en lübecker som i 1488 trykket Finlands første bok, "Missale Aboense", og endelig, i 1534, trykket den første svenske boktrykker "Breviarium Holense".

Utviklingen i Norge

Hvor finner vi så Norge i denne historikken over boktrykkerkunstens oppfinnelse og utstrekning? I lang tid etter boktrykkerkunstens første tid var Norge både politisk og økonomisk avhengig av Danmark. Norge var fattig og befolkningen bodde spredt, noe som gjorde det ulønnsomt å være boktrykker her i landet. Bergen hadde en bokhandler så tidlig som midt på 1500-tallet, og flere reisende bokhandlere hadde et innbringende marked i Norge. Men uten egne boktrykkere var de helt avhengige av det danske bokmarkedet. På tross av dette liker vi å kalle to bøker fra 1519 for Norges første trykte bøker. Dette er muligens å strekke begrepet norsk vel langt, men bøkene ble trykket på norsk initiativ og til bruk for erkebispesetet Nidaros, som omfattet Norge, Island, Færøyene og øyene i vest. Det er "Missale Nidrosiense" og Breviarium Nidrosiense", bøker som ble trykket på initiativ av erkebiskop Erik Valkendorf.

I Breviaret, som nesten i sin helhet er på latin, finner vi to sider som er på norsk. Da dansk allerede hadde begynt å fortrenge norsk som offisielt sprog, er dette noe overraskende. Boken ble trykket i Paris og er en praktbok i sort/hvitt med 41 utsmykkede bokstaver. Ansvaret for å utarbeide manuskriptet til breviaret ga Valkendorf til to geistlige ved Domkirken i Nidaros, dekanen, magister Peter Stut og erkedegnen, mester Eirik Jonsson. Begge disse var norske, og det er grunn til å tro at dette er årsaken til de to norske sidene.

Mellom Svartedauen og Reformasjonen ble det skrevet lite i Norge, og det har vært hevdet at årsaken til dette var at dansk mer og mer tok over for norsk som offisielt sprog. Derimot holdt det norske sproget seg i kirken, både skriftlig og muntlig. Erkebiskop Gaute (d. 1510) benyttet alltid norsk, både selv og i erkebiskopens kanselli. Først med Gattes efterfølger, den danske Erik Valkendorf, ble dansk også kirkens sprog.

Fig. 4 Fra Breviarium Nidrosiense, Paris 1519. Her ser vi baksiden av tittelbladet. Under ST. Olav står Erik Valkendorfs initialer.

Ser vi bort fra de to bøkene erkebiskop Valkendorf lot trykke, henholdsvis i Paris og i København, gikk det usedvanlig lang tid før en boktrykker slo seg ned i Norge. Og han kom ikke til velpløyet mark og gode vekstbetingelser. Boktrykkerkunsten var tung å få i gang, og det var tungt å holde den i virksomhet.

Presten Bang i Romedal

Initiativet til å få en boktrykker til Norge, kom fra en prest i Romedal. Han var dansk, som så mange av datidens prester i Norge. I sin prestegård hadde han liggende mange manuskripter som han gjerne ville ha trykket, og for å slippe lange og dyre reiser til i København, fikk han ideen med å få en boktrykker til Christiania. Byen var da 10 år gammel og tynt befolket. I den første egentlige folketellingen i Norge som fant sted i 1769, bodde det 7496 personer i Christiania, garnisonen unntatt. Næringsgrunnlaget var derfor i utgangspunktet ikke det beste for byens første boktrykker, men Christen Staphensøn Bang stolte nok på at han alene var i stand til å brødfø boktrykkeren.

Vi vet ikke så meget om sogneprest Bang, men vi antar at han ble født i Aalborg en gang rundt 1584. I 1612 ble han promovert ved Københavns universitet, i dag ville vi vel si at han ble cand. theol., en tittel som fantes like lite som en embetseksamen på den tiden. Han fikk sin første stilling i Norge som kapellan hos sogneprest Hans Jørgensen i Solum i Telemark, og ble ordinert til stillingen 28. januar 1614. Ordinasjonen fant sted i St. Hallvard kirke, domkirken i Oslo. Vel 10 år senere, 17. august 1624, brant Oslo opp. St. Hallvard kirke ble stygt skadet, og ellers var det bare bispegården, hospitalet og en del av latinskolen som sto igjen. Kong Christian IV. bestemte umiddelbart at Oslo ikke skulle gjenoppbygges, men en ny by skulle anlegges på den andre siden av Bjørviken, nord-øst for Akershus festning Bortsett fra Fredriksstad, som ble grunnlagt i 1567, er Christiania den første norske byen som ble anlagt etter en bestemt plan. I Norge var de fleste byene oppstått ved at flere personer slo seg ned og oppførte sine hus der de selv måtte ønske det. Christiania fikk egne bygningslover, gatene ble stukket og husene måtte bygges i mur.

Bang reiste til Solum umiddelbart etter ordinasjonen og bodde der til han i 1621 ble sogneprest i Romedal. Her fikk han sitt virke resten av sitt yrkesaktive liv, til han i 1655 flyttet til Christiania. Formelt satt han som sogneprest til 1665, da var han ca 85 år gammel og nygift! Bang hadde allerede trykket et par bøker i København før han kom på tanken om å få en boktrykker til Christiania. Ideen fikk han da han hadde skrevet ferdig sitt hovedverk "Postilla Cathetetica". Dette var et verk i åtte store bind, og da hvert bind var på mellom 1000 og 1400 sider, ville det være praktisk med en boktrykker som bodde noe nærmere enn København.

Boktrykkerkunsten hadde som nevnt vært utøvet i Danmark siden 1482, men med Reformasjonen ble behovet for boktrykkere større, og antall boktrykkere og trykkerier steg i siste halvdel av 1500-tallet. Faget utviklet seg hurtig og utøverne nøt stadig større respekt. Da Christian IV.'s Bibel ble trykket i 1633, ble det for første gang benyttet kobbertrykk ved siden av tretrykk. Under 30-årskrigen (1618-48) tok mange svenske og danske soldater, med kong Gustav Adolph i spissen, med seg mange flotte bøker hjem som krigsbytte. Disse tjente som forbilde og ga inspirasjon til datidens boktrykkere.

BOGTRYKKEREN. Træsnit fra 1568

Fig. 5 Bogtrykkeren Træsnit fra 1568.

Efter 150 år med boktrykkere i Danmark, var det fremdeles tyske boktrykkere som behersket markedet. En av de største, Henrik Waldkirch, hadde en kunde som med sine mange manuskripter i særlig grad holdt ham i arbeid, nemlig legen og presten Niels Michelsen Aalborg. Ved Waldkirchs død, fikk Aalborg overtalt en av hans ansatte, boktrykker Tyge Nielsson, til å begynne for seg selv med Aalborg som beste kunde. Bare med hans legebøker og husholdningskalendere fikk Nielsson nok å gjøre. Kundekretsen ble større og flere av kundene tilhørte adelen.

Efter mer enn ti års virksomhet begynte Nielsson å miste kunder, også Aalborgs skrivelyst var betydelig avtatt. Da så sogneprest Bang begynte å forhandle med Nielsson om en mulig etablering i Christiania, må tilbudet ha vært fristende. Ja, så fristende at han tidlig i 1643 kom til Christiania med hele sitt boktrykkerutstyr. Bang hadde forespeilet ham gode fremtidsutsikter. Selv ga han ham 200 riksdaler, 300 ris papir og alle sine manuskript til etableringen. For Nielsson må denne manuskriptbunken ha vært et sjokk, det var mange måneders arbeid. Teksten var forsynt med klammer og fotnoter, henvisninger og lange latinske sitater og både penger og papir ville være oppbrukt innen kort tid.

Nielsson lot seg derfor friste til å påta seg noen mindre oppdrag som kunne gi umiddelbar økonomisk uttelling. Således ble det ikke Bangs manuskript som ble det første som ble det første norske trykk, men et lite, meget undselig trykk med følgende pompøse tittel: "Encke-Suck/huorudi/Et Gudfryctigt/Menniske sin Hierte kiere Ectefellis/uformodende og hastige affgang væmodel-/beklager; trøster sig selff ov venter/effter Gud./ Til et tacknemmeligheds Tegen for/meget velgiort Componeret oc offeret/ af H. F./ Vnder Melodi./ Bedrøffuelig leffuer jeg hen min tid etc./ Prentet i Christiania aff/Tyge Nielsson/ Aar 1643."

Bang ble heller ikke den andre som fikk sitt manuskript trykket av Nielsson. I 1636 utvidet kong Christian IV. Latinskolen i Christiania, og tre år senere ble teologen Nils Svendsen Chronich utnevnt til lektor. Han var en meget omstridt person i byen. Ved siden av sin undervisning benyttet han flittig kirkens prekestol, og holdt endog oppbyggelse i sitt hjem. Under et opphold på kontinentet var han blitt påvirket av ulike religiøse bevegelser og unnlot aldri å refse byens prester i sin forkynnelse. Statskirken omtalte han i et skrift som "den store Erkhore".

Chronich hadde lenge ønsket å få sine prekener og annen litteratur trykket, men hadde ikke våget å sende dem til København grunnet den strenge sensuren. Der ble kjetterier stoppet før det kom så langt som til trykken. Nu så han Tyge Nielsson som et nyttig redskap til å få spredd sin teologi. Nielssøns andre bok ble således Chronichs " En/Merckelig Vise/Om den yderste Dommedag/Nu nylig utgaaet på Prenten". Likeledes lot han Nielsson trykke en julepreken han hadde holdt i 1642, og som hadde forårsaket at han ikke lenger fikk preke i kirken. Også denne boken fikk en meget pompøs tittel: " I Jesu Christi Naffn./

Aandelige Jule-Betenckning/ Om den Allerstørste Glæde/ oc Allerhøyeste Ære/ at bekomme oc beholde/ udi vor Frelsere JESV CHRISTO/ formedelst hans Hellige og Glædelige Fødsel/ oc Menniskelige Naturs annammelse. Fremsat oc Prædicket/ ved GVDS hellige Aand oc Naade/ for Christianiæ Menighed/ til en Tolffprædicken udi Christianiæ Kircke/ paa første Juledag/ ANNO DOMINI JESU CHRISTI, 1642. aff/ Niels Suendszøn C. Lector oc Gvds H. Ordts Ringe oc værdige Tienere vdi Christi/aniæ Gymnasio./ Cim Pri. Ser. Reg. Maj. ad decenn. Prentet i Christiania/ aff Tyge Nielszen/ Aar 1644".

Mellem disse to bøkene til Chronich trykket så Tyge Nielssøn det som vi i ettertid forbinder med boktrykkerkunstens innførelse i Norge, nemlig "En ny Allmanach/ paa det Aar efter Jesu Christi Fødsel, 1644. Christiania Aff Tyge Nielszøn (1643)". Som anhang fikk det også et eget tittelblad: "Et lidet Prognosticon, eller Practica/ Paa det Aaret efter vor Freleris oc Saliggjøreris Jesu Christi Naaderige Fødsel/1644. Med Flid paa Danske udsat oc Tryckt udi Christiania Aff Tyge Nielssøn". Som nevnt var prognostica, eller spådomsbøker, sikre salgssuksesser, og Nielssøns behov for å trykke bøker som kunne selge, ble mer og mer preserende utover året. Han hadde mange astronomiske skriftegn liggende etter alle Aalborgs husholdningsbøker, så alt lå til rette for en liten gevinst. Boken er en liten vakker trykksak på 47 sider i duodesformat, slik som dagens "7. sans". Dette er det første av Nielssøns tre trykk som befinner seg i Norge, og det er nok derfor den har fått betegnelsen Norges første trykk.

Tyge Nielssøn har virkelig fråstet i astronomiske tegn i denne lille boken. Tegn som i alle fall en amatør i dag ikke kan forstå å lese. Om den menige mann kunne det i 1643, er det vanskelig å uttale seg om. For selv om Nielssøn ville lave en norsk almanakk, er det tydelig at det er en dansk som ligger til grunn, for tidene for soloppgang og solnedgang er angitt for København og ikke for Christiania. Datidens almanakker inneholdt ikke bare astronomiske opplysninger. Det var en rekke spådommer, f. eks om store ulykker, mord, brann, dødsfall og meget mer. Det var riktignok blitt forbudt å spre slike spådommer ved en forordning av 23. oktober 1633, men Tyge Nielssøn visste så vel hvordan han kunne omgå dette ved å avslutte teksten for hver måned med små bemerkninger. For Martius (mars) leser vi: "Huo drømmer om Penge tre Dage oc tre Netter/ Imellem S. Antonu oc Sanct Pauli/ hand findes en stor haab/ om hand ellers kand treffe huor de ere". Videre kan vi lese for Julius (juli): "Dend som allerførst seer Storcken komme / oc beder hannem være velkommen / hannem gjør det Aar ingen Tand Vee".

Noen ble oppfattet som vel dristige, for da J. C. Tellefsen, bibliotekar ved Universitetsbiblioteket i Oslo, skrev om denne almanakken i "Illustreret Nyhedsblad" for 1859, siterte han bare halve verset for februar med den begrunnelse at siste halvdel "...er av den Beskaffenhed, at den ikke vel lader sig gjentage for Nutidens "høviske Øren". Verset lød i sin helhet slik: "Det er gaat at dricke hippocras / En god drick Miød / eller anden god Dranck / som gjør en sød Mund / synderlig Piger / thi naar de dricke formeget her aff / da pleye de gierne at tabe deris Nøgle til Bugkisten."

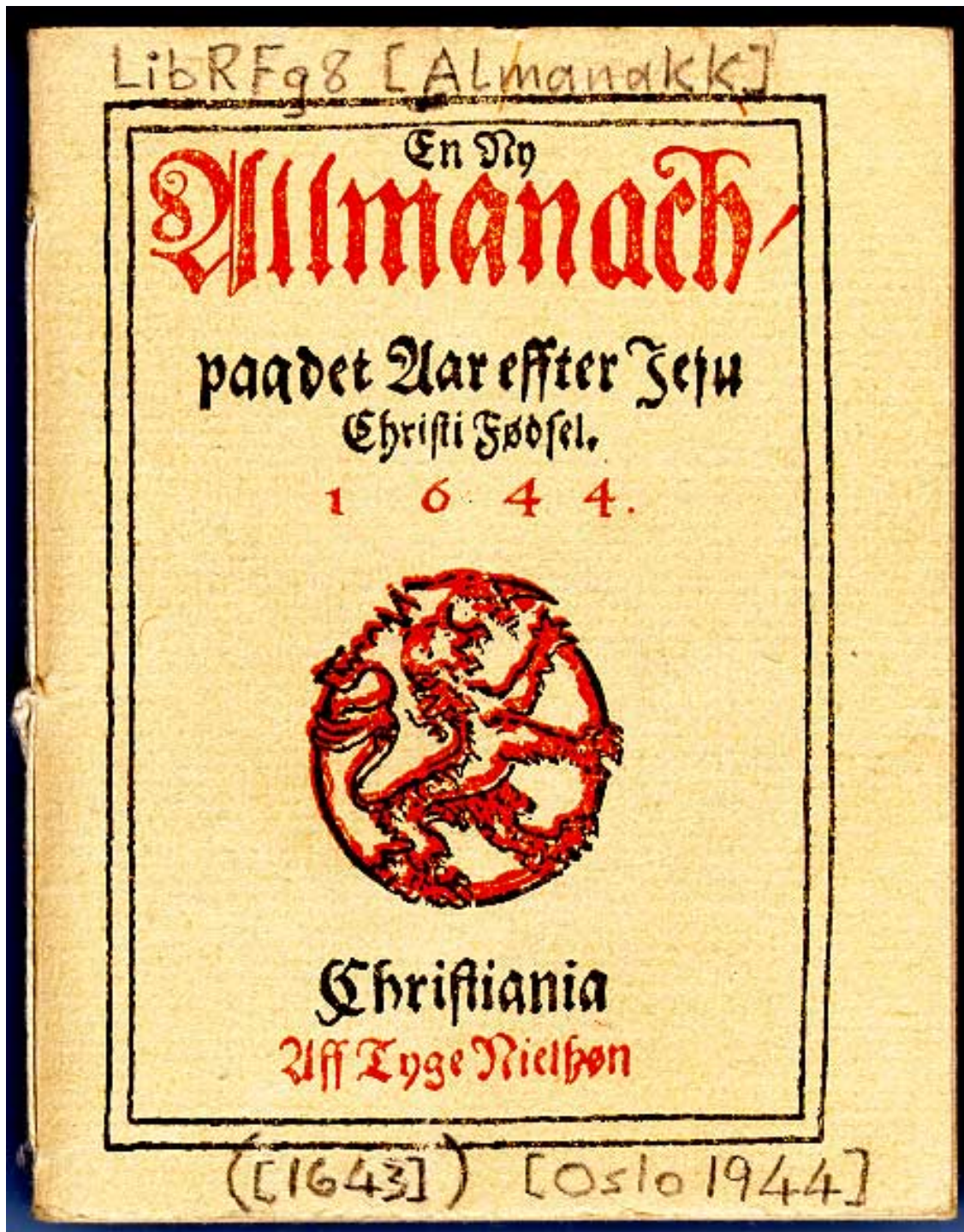

Fig. 6a Tyge Nilssøns Almanakk fra 1644. Faksimileutg. Fra 1944.

Fig. 6b Fra Februar måned i Niels søns Almanakk.

Virksomheten Tyge Niels søn drev "på si" mens han manet seg opp til å ta fatt på Bangs store produksjon, kom sognepresten for øre. Især var det trykningen av kjetteren Chronichs manuskript som vekket hans vrede. Som naturlig var, ville han nu vite hvor hans egne ting hadde tatt veien. Dette var altså åtte store bind med fellestittelen "Postilla Catechetica", hvorav hvert enkelt bind hadde titler som i fullt monn sto i stil med de av datidens titler vi allerede har fått en smakebit på.

Bang hevdet at Niels søn hadde lovet å få det hele ferdig til Mikkel smes (29. september) 1643, noe som hadde vært helt umulig, selv om Niels søn ikke hadde gjort annet i hele den tiden han hadde bodd i Christiania enn å trykke Bangs manuskript. Bang, som ikke ville forstå dette, truet på sin side boktrykkeren med anmeldelse og straff. Niels søn svarte med å sende inn en klage på Bang. I den hevdet han at omkostningene ved å etablere seg i byen langt overskred de 200 riksdalene fra Bang. Han hadde heller ikke gitt ham tilstrekkelig med papir. 3. april 1644 forelå en kjennelse som ga Bang medhold. Niels søn måtte betale mottatte penger og papir tilbake til Bang. Dette hverken ville eller kunne den arme boktrykkeren, og han forlot i hast landet og verkstedet. Tyge Niels søn forsvant ut av historien uten å etterlate seg noen sikre spor. Men for oss gjorde han noe så viktig som å trykke Norges første

bøker i byen som lå nyetablert under murene til Akershus Festning.

Utviklingen videre.

Som sagt, det var en umulig oppgave Romedalspresten påla Tyge Nielssøn. Hadde han visst hvilken oppgave som ventet ham i Christiania, og hvilken temperamentsfull herre han skulle tjene, ville han nok ha tenkt seg om både en og to ganger. Allerede som prest i Solum gikk det rykter om at Bang hadde drept en mann i affekt, noe han riktignok med venners hjelp ble frifunnet for.

Bang ga seg ikke før alle åtte bind var ferdig trykket, det var først i 1665. Da hadde tre boktrykkere vært i virksomhet. At han også ga ut enda et tykt bind, "Christianiæ Stads Beskriffuelse " i 1651, sier noe om hans store skriveferdighet. Dette er for øvrig ikke en historisk beskrivelse av byen, men en ren oppbyggelsesbok. Alle disse bøkene ble utgitt på forfatterens bekostning, noe som medførte at den en gang så velstående sogneprest nok var adskillig mindre velstående da han døde i 1678. Ryktene sier at han endog døde som fattiglem på Oslo Hospital.

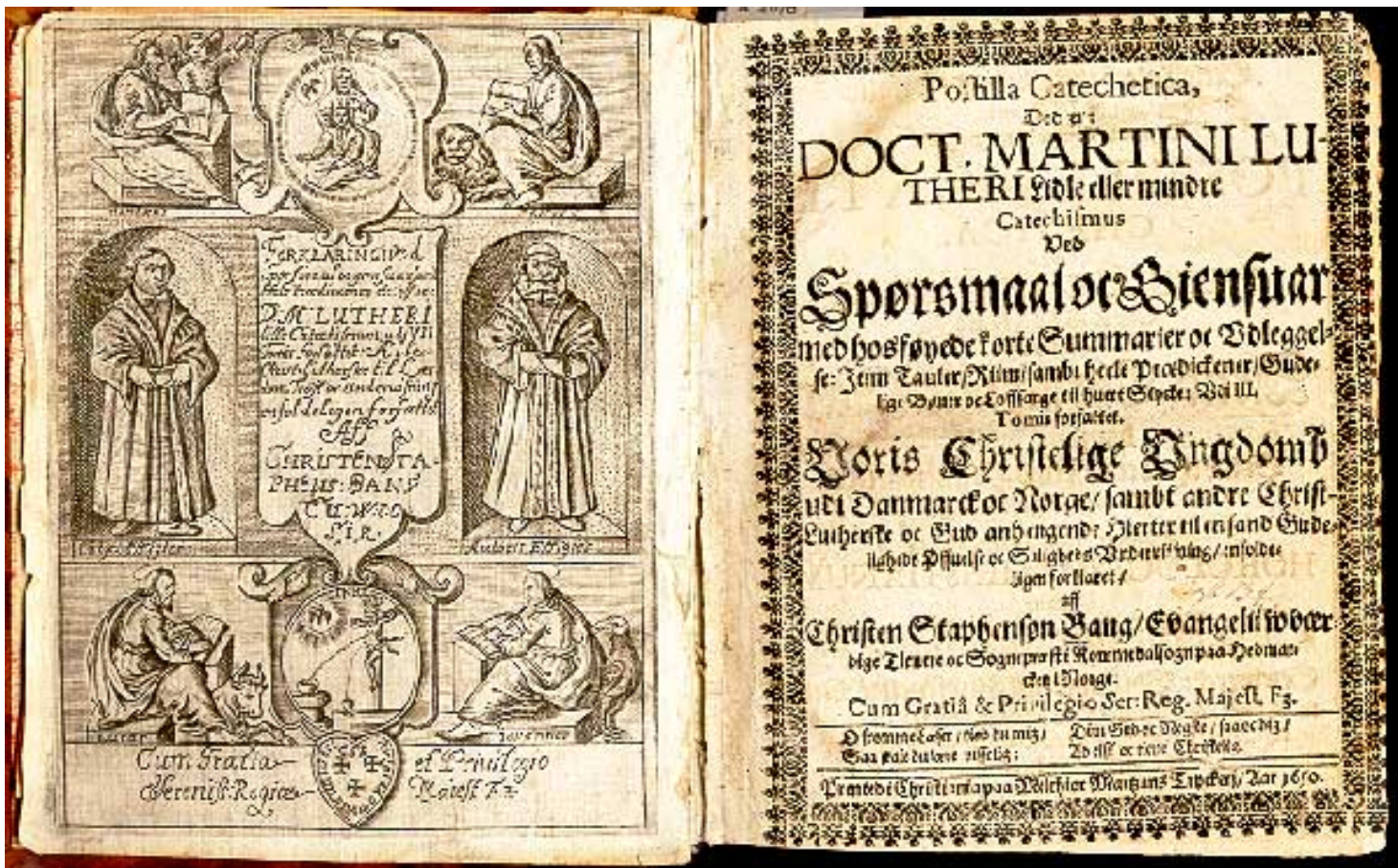

Fig. 7 Tittelbladet til bind 1 av Bangs Postilla Catechetica. Christiania 1650.

Tyge Nielssøn fikk altså en kort virketid i Christiania, men allerede 4. november 1646 fikk en innvandret tysker og universitetsboktrykker i København, Melchior Martzan, Domkapittelets tillatelse til å opprette et forsvarlig trykkeri i Christiania. Dette drev han ved siden av sin store virksomhet i København, og det var han som fikk æren av å trykke de første bindene av Bangs "Postilla Catechetica". Arbeidet ble videreført av Martzans efterfølger, Valentin Kuhn, som virket i Christiania i årene 1651-54. Bangs store verk ble avsluttet av Mickel Thomessøn, som hadde fått kongelig privilegium i 1556, to år etter at Kuhn var død av pest. Han kom til Christiania på initiativ fra biskop Henning Stockfleth, (biskop 1646-64). Thomessøn overtok Kuhns verksted, men det vites ikke om han også overtok utstyret, det var jo Bang som forvaltet dette etter Nielssøns "flukt" fra landet. Thomessøn virket hele 30 år i Christiania, og det er bevart ca 110 skrifter etter ham, Blant dem er altså de to siste bind av Bangs "Postilla Catechetica" fra 1660 og 1665. Verket ble i alt på 9000 trykte sider.

Thomessøn trykket også første utgave av Dorothe Engelbretsdatters "Siælens Sang-Offet" i 1778. Salmedikteren som omtalte seg selv som "den første hun-poet i arvekongens rike". I hans tid virket det for første gang to boktrykker samtidig i Christiania, i det bokhandler Hans Hoff også i noen år fikk privilegium til å trykke bøker. Både denne konkurransen og at Thomessøn ikke fikk det tilskuddet fra Domkapitlet som hans forgjengere hadde mottatt, svekket hans inntekter. Man antar at han reiste tilbake til København i 1688, fattigere enn da han kom. Men han hadde kunnet leve av sin trykkerivirksomhet i 30 år, og det sier noe om at det nu var blitt mulig å overleve økonomisk som boktrykker i Christiania.

Hans Hoffs svigersønn og svenn, Wilhelm Wedemann flyttet sin trykkerivirksomhet fra Fredrikshald (Halden) til Christiania da han fikk inngå en avtale med Thomessøn. Ved Thomessøns hjemreise til Danmark ble han byens eneste boktrykker. Wedemann ble den første som ble rik på sin virksomhet og det var fremdeles kirken og presteskapet som sto for de fleste oppdragene. Andre steder enn i Christiania var det ikke grunnlag for å starte med boktrykkervirksomhet. Først i 1718 fikk Bergen sin første boktrykker, den danske Peter Povelsen Nørvig, og i 1739 slo boktrykker Jens Chrsitenssøn Winding seg ned i Trondheim. Også han var dansk av fødsel. Både Bergen og Trondheim har siden hatt boktrykkere kontinuerlig.

Med Jens Andersen Berg, som fikk privilegium som trykker i Christiania i 1746, fikk Norge sin første norske boktrykker. Da var det vel 300 siden Gutenberg trykket sine første trykk med bevegelige bokstaver. Den trykte bok kom altså sent til Norge, og i mange år hadde boktrykkerkunsten kummerlige kår i landet. Den politiske situasjonen Norge var i, må nok ta mye av ansvaret for dette.

Boktrykkerkunstens velsignelse er at den kan trykke bøker opp i store opplag. På den måten blir ikke boken lenger noe eksklusivt, noe for de få. Den er blitt

allemanseie, og den kan benyttes i arbeidet med å spre stoff om alt fra oppbyggelse til politikk. Reformasjonen kunne ikke fått et slikt omfang, hvis boktrykkerkunsten ikke var oppfunnet på Luthers tid. Men samtidig gikk noe tapt. En bok var bestemt til å være i stadig forandring, ja en boks betydning var proporsjonal med evnen til å generere. Ved å skrive en bok ga man stoffet fra seg, og den kunne skrives om og utvides gjennom flere generasjoner av lesere. Boken var hele tiden i dialog med leseren. Og dette var helt akseptert, slik skulle en bok fungere. Men fra å være en dynamisk prosess, hvor hver ny avskrivning kunne justere teksten, føye noe til eller trekke noe fra, gikk boken over til en statisk tilstand.

Med boktrykkerkunsten ble boken uforanderlig og fikk det som etterhvert ble benevnt som "Copyright." Det vil si at forfatteren(e) og /eller forlaget har alle rettigheter til boken, og ingen utenforstående kan røre teksten uten tillatelse fra rettighetsinnehaveren(e). Det kan heller ikke siteres fra boken uten at det oppgis hvor sitatene er hentet fra. Alle kommentarer og innvendinger, ros eller ris må gis ut som et nytt og selvstendig skrift.

Kort kan vi oppsummere bokens funksjon før og etter 1448 slik:

Før: TEKSTDUALISME: Boken var mangfoldig og den var felleseie på den måten at den tilhørte en brukssammenheng. Teksten skulle "oppslukes" og være i dialog med leseren. Boken var et element i memoreringen slik også erindringen var det.

Efter: TEKSTFUNDAMENTALISME. Boken kan ikke forandres, det kan hverken legges noe til eller trekkes noe fra. Tekstens opprindelige mening skal tas vare på og ingen må endre forfatterens tekst (copyright).

I dag ser vi at vi igjen er på vei tilbake til en prosess som har likhetstegn med tekstdualismen. Flere forskere arbeider på den måten at de først legger ut en tekst på nettet. Denne kan fagkollegaer og andre interesserte koble seg inn på å komme med kommentarer eller korrigeringer som opphavsmannen kan arbeide inn i sin egen tekst. Den endelige teksten publiseres så på bakgrunn av innspillene. I slike tilfeller vil det fremgå av det endelige resultat hvem som har vært med under prosessen. Slik var det selvsagt ikke i manuskriptenes tid.

Anvendt litteratur

Daae, Ludvig: Det gamle Christiania, 1624-1814. Christiania, Cappelen, 1891.

En bog om bogen. Red. Aage Marcus. København, Carit Andersen, 1950.

Fløistad, Guttorm. Gamle bøker og bokbind. Oslo, Huitfeldt, c1987.

Hundrup, F. E. Stamtavle over Oluf Bangs efterkommere paa sværdsiden,... Kjøbenhavn, Reitzel, 1875.

Ilsøe, Harald: Bogtrykkerne i København og deres virksomhet ca 1600 - 1810. København, Museum Tusulanums Forlag, 1992

Jacobsen, Gunnar. Norske boktrykkere og trykkerier gjennom fire århundrer 1640 - 1940. Oslo, Den norske boktrykkerforening, 1983.

Munthe, Wilhelm. Boknåm: essays for bokvenner. Oslo, Cammermeyer, 1943.

Myre, Olav. Presten og trykkeren. 1-2. Oslo, Dybwad, 1945.

Nielsen, Lauritz: Den danske bog. København, Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, 1941.

Nordisk leksikon for bogvæsen. 1-2. Red. Palle Birkelund, Esli Dansten, Lauritz Nielsen. København, Busck, 1951-1962.

[Karin-Helene R. Hognestad](#) er førstebibliotekar ved Universitetsbiblioteket i Trondheim med faglig ansvar for religionsvitenskap, teologi, filosofi, klassisk filologi og bok- og bibliotekshistorie. Hun har teologisk embedseksamen og biblioteksutdanning. Karin-Helene R. Hognestad har vært ansatt ved biblioteket siden 1967 og har opp gjennom årene hatt en rekke sentrale verv både ved universitetet og i Forskerforbundet.

De siste 15 årene har hun vært ansvarlig for flere større utstillinger både på NTNU, i Erkebispegården, og i forbindelse med Trondheims 1000-årsfeiring, og har en rekke publikasjoner innen sine fagområder.
